www.turkishstudies.net/economy

Turkish Studies - Economics, Finance, Politics

eISSN: 2667-5625

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Research Article / Araştırma Makalesi

Srebrenitsalı Boşnak Mültecilerin Kendi Yurtlarında Varolma Mücadelesi

Strive for Existence of Srebrenıca Bosnian Refugees in Their Homeland

Ersin Uğurkan*

Abstract: In Bosnia and Herzegovina, the war ended with the 1995 Dayton Peace Agreement (DBA). One of the most important processes after the war was the return of displaced refugees to their homelands. One of the most striking settlements in these returns was Srebrenica, where the genocide took place. Moreover, DPA and Srebrenica were left under the rule of the Bosnian Serb Republic (BSR). Many aspects of the returns to Srebrenica have been emphasized. One is humanitarian and the others are discussed in terms of the integrity of Bosnia and Herzegovina and the importance of continuing the existence of Bosnian identity in Srebrenica. Despite the genocide in Srebrenica, a significant number of Bosniaks have embarked on a struggle for existence, both with returns and in local government to increase their effectiveness in Srebrenica. Although Bosniak refugees returned to Srebrenica, most of them were dysfunctional returns. The most important factor in dysfunctional returns is the insufficiency of economic conditions and the BSC's view of returning Bosniaks as a threat to their own existence. There is a risk that dysfunctional returns may pose a threat to Bosniak identity in Srebrenica after a certain period of time. In Srebrenica, an attempt is made to construct a new Srebrenica due to the absence of the Bosnian population. Silent genocide is still going on in Srebrenica. For this reason, the return of Bosniak refugees to Srebrenica and their struggles to be effective in the local administration are discussed in the context of returns. On the other hand, the Denial of genocide in Srebrenica by both the Bosnian Republika Srpska and the local government in Srebrenica, despıte the decision of the international criminal court, causes the Bosniaks in Srebrenica to approach both administrative structures with suspicion. This negatively affects the culture of reconciliation between peoples. As the second genocide that took place after the Second World War, the Western powers should adopt a similar attitude towards the deniers of the Bosnian genocide in Srebrenica. In addition, Srebrenica, where the Bosniak population is dense, will connect the BSR to Bosnia and Herzegovina with stronger ties. Thus, it will make a significant contribution to Bosnia and Herzegovina's mixed multicultural structure as a minority return.

Structured Abstract: In the study, it was tried to show that the return of the non-Serb population, especially the Bosniak population in Srebrenica, ıs very ımportant for Bosnia and Herzegovina. The fact that there is no direct study on this issue regarding Srebrenica makes it necessary to do such a study. How active are Bosniaks actually in the current demographic structure of Srebrenica? This is one of the major issues still discussed. The return of refugees ın Srebrenica is not just humanly, but also may affect the future of Bosnıa and Herzegovına. The main objective of the study is attempted to show the hazards of the formation of a single-type populatıon structure in Bosnian Serb Republic (BSR). During the war in Bosnia and Herzegovina

* Dr, Kocaeli Üniversitesi, Kandıra MYO, Halkla İlişkiler Bölümü
Dr., Kocaeli University, Kandıra Vocational School, Public Relations Department
ORCİD 0000-0001-5847-3925
eugurkan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Uğurkan, E. (2020). Srebrenitsalı Boşnak mültecilerin kendi yurtlarında varolma mücadelesi. *Turkish Studies - Economy, 15*(4), 2493-2508. https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.45822
Received/Geliş: 15 August/Ağustos 2020 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 20 December/Aralık 2020 **Published/Yayın:** 25 December/Aralık 2020
Copyright © INTAC LTD, Turkey CC BY-NC 4.0

between 1992 and 1995, ethnic cleansing against Bosniaks and genocide in Srebrenica took place with concentration camps established in cities such as Prijedor and Bjelina. The Srebrenica genocide took place towards the end of the war. On the other hand, the DPA provided legal assurance for the refugees who were displaced in the war to return to their former places. However, this legal guarantee alone was not enough. The fact that the war reached the level of ethnic cleansing and genocide increased the problems regarding returns. Srebrenica was at the top of those places. In Srebrenica, the genocide of Bosniak men caused the rest of the families to be mostly women. This made the struggle of Bosniaks for existence in Srebrenica even more difficult. These returns of the Bosniak population were an attitude of resistance against genocide. Established with the Dayton Peace Agreement, Bosnian Serb Republic (BSR), as an entity with wide autonomy, was the region where ethnic cleansing (in settlements such as Prijedor, Zvornik and Bjelina) and genocide (Srebrenica) against non-Serb peoples (Bosniaks and Croats) during the war. Nevertheless, Bosnians reached 14% and Croats 3% among the population of the BSR who returned. Although these rates represent less than half of the non-Serbian population compared to pre-1991, they are quite significant. However, long-term development models are needed for the successful reintegration of Bosniaks, who have made minority returns, with their homelands. Despite various donation programs, this could not happen in Srebrenica.

The International Criminal Court has taken a decision regarding the genocide in Srebrenica. Despite this, administration of BSR denies genocide. There should be legal sanctions against those who deny genocide. The sensitivity shown by international powers against the Jewish genocide during II. World War should also be shown for the Srebrenica genocide. There is a need for projects that will ensure the return of Bosnian youth from Srebrenica and enable them to establish families and become permanent.

Dysfunctional returns in Srebrenica do not gain dynamism means that the Bosniak population melts after a certain period of time and a silent genocide. In Srebrenica, a new Srebrenica cannot be built on the absence of the Bosniak population. Since there is a serious difference in the number of Bosniaks living in active form in Srebrenica, first of all, by realizing this visible number, the Bosnian identity can make sense in Srebrenica or the presence of Bosniaks can be made permanent. Otherwise, it means the continuation of the Srebrenica genocide. This would be the success of the continuing understanding for the purification of the Bosniak population in Srebrenitsa, which is a silent genocide. Return on paper, that is, dysfunctional return, does not really mean a return. Bosnians learned this with bitter experience in the 2016 Srebrenica local elections. Furthermore the continuation of the shadow of genocide in Srebrenica prevents the use of its current potential as in the past. Srebrenica's economic advantages such as tourism, its mines and wood industry can be instrumental in the development of the multicultural Srebrenica. This economic development will also enable the returnees to become permanent.

The clustering of the same ethnic communities in geographical areas may pose a threat to the territorial integrity of BiH, especially with the existing state system. Although it is too late, the more achievable with the returns to the previous demographic structure of the war in 1991, the more successful it will be for the future of BiH. However, the same demographic structure in 2013 means that BiH is decomposed defacto. Srebrenica, where the Bosniak population is active, will link BSR to many more BiH. Bosniak returns in Srebrenica contribute to mixed multiculturalism, the current BSR's nationalist rhetoric and initiatives will somewhat alleviate or create resistance to these discourses. With the DPA, the parties also legitimized the war gains. This geographic demographic change has entered a process that may affect the future of BiH, although the system predicts democratization in discourse, the operation or practice encouraged ethnicization. In reality, this structure does not allow the formation of awareness of Bosnia and Herzegovina, and this structure deepens the differences. In this respect, the permanence of minority returns may also contribute to preventing this.

The continuation of the presence of Bosniak refugees in Srebrenica is an attitude towards the ethnic division that Serbs and even Croats want, and nonetheless demanding the continuation of multicultural BiH. Therefore, the central government should develop strategies and policies on the continuity of these returns. This is both a humanitarian and legal right for refugees and a situation that will strengthen BiH's future integrity. Otherwise, BiH will continue to exist with much more distinctive nationalist rhetoric in geographical areas with ethnic clusters, and this will also make BiH intervention by international powers much more open. Srebrenica is one of the most symbolic settlements in these returns. The absence of Bosniak identity here will be perceived as the concrete success of the genocide, which is the result of Serbian nationalism, and will affect the strengthening of nationalism. Such processes show that the Bosniak

population in Srebrenica has entered a silent genocide process. The increase in the population of Bosniaks in Srebrenica is not the multicultural BiH dominated by a certain ethnic group that has become the same in geographical areas, it is an important step in the transformation of the multicultural BiH, which has spread mixed ethnic groups to the geographical areas, before the war again.

Keywords: BH, Srebrenica, Bosniaks, BSR, Refugees, Migration, Returns, DPA

Öz: Bosna Hersek'teki, savaş 1995 Dayton Barış Anlaşması (DBA) ile sonlanmıştı. Savaştan sonra en önemli süreçlerden biri de yerlerinden edinmiş mültecilerin tekrar kendi yurtlarına dönmesiydi. Bu geri dönüşlerde en dikkat çeken yerleşim birimlerinden biri de soykırımın yaşandığı Srebrenitsa'ydı. Üstelik DBA ile Srebrenitsa, Bosna Sırp Cuhuriyeti'nin (BSC) yetki alanına bırakıldı. Srebrenitsa'ya yapılan geri dönüşlerin birçok boyutları üzerinde durulmuştur. Biri insani boyutu diğerleri ise Bosna Hersek'in bütünlüğü ve Srebrenitsa'da Boşnak kimliğinin varlığını devam ettirmesi önemi açısından ele alınmıştır. Srebrenitsa'daki soykırama rağmen Boşnakların önemli bir kısmı hem geri dönüşlerle hem de yerel yönetimde Srebrenitsa'da etkinliğini artırmak için varolma mücadelesine giriştiler. Boşnak mülteciler Srebrenitsa'ya dönüş gerçekleştirse de bunların önemli bir kısmı işlevsiz geri dönüşlerdi. İşlevsiz geri dönüşlerde en önem unsur ekonomik koşulların yetersizliği ve BSC'nin geri dönüş gerçekleştiren Boşnakları kendi varlığına tehdit olarak görmesidir. İşlevsiz geri dönüşlerin belli bir süre sonra Srebrenitsa'daki Boşnak kimliği üzerinde tehdit oluşturabilme riski bulunmaktadır. Srebrenitsa da Boşnak nüfusunun yokluğu üzerine yeni bir Srebrenitsa inşa edilemeye çalışılmaktadır. Srebrenitsa'da halen sessiz soykırım devam etmektedir. Bu nedenle çalışmada Srebrenitsa'ya gerçekleşen Boşnak mültecilerin geri dönüşleri ve yerel yönetimde etkin olmak için verdikleri mücadeleler, geri dönüşler bağlamında ele alınmıştır. Diğer açıdan uluslararası adalet divanının kararına rağmen, gerek Bosna Sırp Cumhuriyeti gerekse Srebrenitsa'daki yerel yönetim tarafından Srebrenitsa'daki soykırımın hatta trajedinin anlaşılamaması özellikle Srebrenitsa'daki Boşnakların iki idari yapıya da kuşku le yaklaşmalarına neden olmaktadır. Bu da halklar arasındaki uzlaşma kültürüne olumsuz etki etmektedir. İkinci dünya savaşından sonra yaşanılan ikinci soykırım olarak Batılı güçlerin Yahudi soykırımını inkâr edenlere karşı sergilediği yaklaşımı aynı şekilde Srebrenitsa'daki Boşnak soykırımını inkâr edenlere karşı da benzer tutumu sergilemesi gerekmektedir. Bunun yanında Boşnak nüfusunun savaştan önce olduğu gibi tekrar Srebrenitsa'da yoğunlaşması BSC'yi daha kuvvetli bağlarla Bosna Hersek'e bağlıyacaktır. Gerçekte Bosna Hersek'te bugüne kadar gerçekleşen ve artık çok azalsa da bundan sonra gerçekleşecek olan geri dönüşler de önemlidir. Daha da önemli olan ise evlerine dönen mültecilerin döndükleri yerlerde kalıcı olmasıdır. Bu durum azınlık geri dönüşlerinin niteliğini göstermektedir. Azınlık geri dönüşlerin bu niteliği ülkenin karma çok kültürlü yapısına katkı sağlamada belirleyici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ilişkiler, Srebrenitsa, geri dönüşler, mülteciler, Boşnaklar, BSC, BH

Giriş

Bosna Hersek'te 1992 ve 1995 yılları arasında yaşanan savaşta ülkenin Prijedor, Bjelina gibi şehirlerinde kurulan toplama kampları ile Boşnaklara karşı etnik temizlik ve Srebrenitsa'da ise soykırım gerçekleşmiştir. Srebrenitsa soykırımı savaşın sonlarına doğru gerçekleşmişti (The Hague Justice Portal, 2008). Batılı güçlerin NATO şemsiyesiyle adı altında gerçekleşen geciktirilmiş müdahalesi sonucu DBA ile ateşkes sağlanmıştır. DBA getirdiği karmaşık sistemiyle birlikte halen tartışılan anlaşma olma özelliğini sürdürmektedir (Oğurlu ve Kulaniç, 2016: 74). Diğer açıdan DBA savaşta yerlerinden edinmiş mültecilerin tekrar eski yerlerini dönebilmeleri için hukuki güvence oluşturmaktaydı (Brubaker, 2013:1). Fakat bu hukuki güvence tek başına yeterli değildi. Savaşın etnik temizlik ve soykırım boyutuna kadar ulaşması geri dönüşlerle ilgili sıkıntıları çok daha artırıyordu. O yerlerin başında da Srebrenitsa gelmekteydi. Srebrenitsa da Boşnak erkeklerin soykırıma uğraması geri de kalan ailelerin daha çok kadınlardan oluşmasına neden olmuştu. Bu da Boşnakların Srebrenitsa'daki varolma mücadelelerini daha da zorlaştırıyordu. Boşnak nüfusunun bu geri dönüşleri, soykırıma karşı bir direniş tavrıydı. Bosna Hersek'in bugünkü iki entitesinden birini oluşturan BSC, savaşın en şiddetli olduğu bölgeydi. Savaştan önce Boşnak nüfusunu

barından Prijedor, Zvornik ve Bjelina karma nüfus yapısının aksine ezici çoğunluğu Boşnaklardan oluşan Srebrenitsa'nın Dayton anlaşması ile BSC sınırları içerisinde bırakılması geri dönüşlerin düşük seviyede kalmasına neden oldu. Aynı zamanda BSC topraklarının önemli bir kısmı Sırpların "Mağduriyet" söylemi üzerinden oluşturduğu "Ötekiyi" imha sonucu savaşta elde ettiği yerlerdi (Demirtaş, 2015). Daha savaşın başlarında oluşturulan toplama kampları ile bölge Boşnak ve Hırvat nüfusundan arındırılmaya çalışılmış ve önemli ölçüde de başarılı olunmuştur. Bu bölgenin DBA ile BSC topraklarına bırakılması ise bölgede Hırvat ve Boşnak nüfusunun varlığını sürdürebilme sorununu getirmişti. Bosna savaşına kadar ciddi anlamda beraber yaşama tecrübesine sahip Hırvat, Boşnak ve Sırplar savaşla birlikte dehşetli bir ayrışma içerisine girmişlerdi. Bu ayrışma savaştan sonra geri dönüşleri doğrudan etkilemiştir. Çünkü mülteciler kendi evlerinden çok etnik grubunun çoğunlukta oldukları yerlere geri dönmek istiyorlardı. Bu da BH'nin karma etnik yapısının belirli yerlerde etnik olarak kümelenmesine ve etnik coğrafi alanların ortaya çıkmasına neden oldu (Jansen, 2011:150). Sonuçta savaş etnik temizliğe ve soykırıma rağmen yine de BH'ye çok kültürlü bir yapı bıraktı. Fakat bu defa belirli etnik toplulukların belirli bir coğrafi alana yoğunlaşma eğilimi vardı. Yine bütün bu ayrışmalara rağmen bu yapı içerisinde BH, bütünlüğünü sürdürmesi gerekiyor. Bunun için geri dönüşler; birlikte yaşama deneyimi, büyük ölçüde zarar görmüş de olsa bunun yeniden hayata geçirilmesi anlamına geliyor. DBA, tarihi kimlik olan "Bosnalılık"ı, korumadan çok Bosna'yı parçalara ayırarak bu kimliğe de önemli ölçüde zarar vermiştir (Dirim, 2007). Geri dönüşlerde en çok dikkat çeken yerleşim birimi ise Srebrenitsa'dır. Srebrenitsa ile ilgili bu konuda doğrudan bir çalışma olmaması, böyle bir çalışmanın yapılmasını zorunluluk olarak ortaya çıkarmışdır. Srebrenitsa'nın mevcut demografik yapısında Boşnaklar gerçekte ne kadar aktif nüfusa sahiptir? Bu halen tartışılan önemli sorunlardan biridir. Savaştan önce turizmde her geçen gün gelişmekte olan yerleşim birimiyken bugün ise soykırımın gölgesinde kalmış bir yerleşim birimi olarak Srebrenitsa'nın ancak Srebrenitsalı Boşnakların Srebrenitsa'da kalıcı olmalarıyla; gerçek sahipleri ile nitelik kazanabileceği gösterilmiştir.

BH'nin karmaşık devlet sistemine ve savaşın etkisine bağlı olarak ortaya çıkan kötü ekonomik koşullar ve bunun tetiklediği işsizlik ve sürekli olarak dış göçün ve özellikle de nitelikli nüfusun göçünde artış olurken savaşın en dehşetli yaşandığı BSC'deki yerleşim birimlerindeki geri dönüşlerin kalıcı olmasını etkilemekteydi. Çalışmada BSC'nin demografik yapısı ve geri dönüşler bağlamında Srebrenitsa özelinde vurgulanmıştır. Bu bağlamda dönenlerin yerel yönetimde hak sahibi olmak için verdiği mücadeleler Srebrenitsa yerel seçimleri bazında ele alınmıştır. Bütün bu zorluklara ek olarak mültecilerin ana yurtlarında yaşadığı soykırıma karşı BSC'nin vurdumduymazlığı Boşnak mülteciler açısından güvensiz ortamın ve gerilimin devam ettiğini göstermektedir.

Bosna Hersek'te Savaşla Birlikte Demografik Değişim

BH'de yaşanan savaşın dehşetli sonuçları analiz edildiğinde bıraktığı sonuç ve etkiler açısından Avrupa'da yaşanan II. Dünya savaşının mikro örneğiydi. II. Dünya savaşından sonra Avrupa'daki ikinci soykırımdı. Aslında savaş BH'nin çok kültürlü yapısına karşı yapılmıştı (Toal, 2009: 5-7). Çünkü Hırvat ve Sırp milliyetçilikleri için çok etnikli Bosna kesinlikle istenmeyen bir şeydi. Bosna'daki savaşın hemen öncesinde yapılan 1991 nüfus sayımı sonuçlarına göre 440 bin Boşnak, BSC'de yaşarken 2013 nüfus sayımı sonuçlarına göre bu sayı 245 bin azalmıştır (www.bosnahersek.ba).

Bosna-Hersek'teki savaş iki dramatik sonuca yol açtı. Öncelikle, daha homojen etnik bölgeleri ortaya çıkardı. Böylece ülke, topluluklar arasında fiili olarak bölündü. Diğeri ise, Bosna içindeki büyük nüfus hareketleri ile birlikte bir milyondan fazla insan Bosna dışına göç etmek zorunda kaldı (Racknel, 2016). DBA, her iki tarafa da yüksek derecede özerklik vererek ülkenin etnik bölünmesini koruyarak hukuki meşruluğa da oluşturdu ve karmaşık devlet sistemini inşa etti (Bose, 2002: 60). Geri dönüşler, Bosna-Hersek'in çok kültürlü kompozisyonunu yeniden inşa edilmesini amaçlıyordu (Şirin Öner, 2013:117). Ancak bu konuda DBA belirsiz ve tutarsızdı. En

önemli sorun resmi kurumların tahliye edilenler için mülklerinin iadesi ve evlerin yeniden tesisi gibi garantiler de içermemesiydi. Başka bir etnik grubun baskın olduğu bir entiteye geri dönüldüğünde ise geri dönenler için hareket özgürlüğü ve güvenlik açısından yeterli imkânlar sağlanamamaktaydı (Sophie, 2007:1).

Diğer bir sorun BH'de yaşayan halkların büyük çoğunluğunun hâlâ siyasal kimliklerini etnik aidiyetlerine göre belirlemesidir. Bu da ülkedeki demokrasiyi tartışmalı hale getirmektedir (Demirtaş,2020). Diğer açıdan ülkenin anayasal niteliğindeki DBA, bu etnik bölünmüşlüğü derinleştirdi. DBA, var olan etnik ayrışmaları resmi formata sokmuş durumda. Geri dönüşler Sırp partileri tarafından siyasi malzeme yapılabiliyor. Örneğin BSC Başkanı Milorad Dodik Boşnak geri dönüşlerin BSC için tehdit olduğuna dair açıklamalarda bulunabiliyor (Aktan, 2016). Üstelik soykırımı inkâr eden söylemler kullanabiliyor. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Boşnakların geri dönüşlerde etkin olması; yerel yönetimlerde de ağırlığını artırmasıdır. BSC yönetimi merkezi hükümetin politikalarına karşı ayrılıkçı söylemlerle somutlaştırdığı referandum kararları ile karşı çıkmaktadır (Dıckson, 2017:8). BSC, bu kararları alırken tek düze nüfus yapısına, milliyetçi söylemlerle etkilediği Sırp nüfusuna güvenmektedir. BSC'de Sırp olmayan nüfusun artması bu tür politikaların dizginlenmesi açısından da önem taşıdığından BSC, dönüş gerçekleştiren Boşnak nüfusa karşı bu tür ayrıştırıcı söylemlerin yanında ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok engellere başvurmaktadır.

Dayton Barış Anlaşması'nın Ülkenin Karma Etnik Yapısı ile Çelişkisi

DBA ile BH'de BSC ve Boşnak-Hırvat Federasyonu olmak üzere iki entite ortaya çıkarmıştır. BHF, dördü Hırvat, dördü Boşnak ve ikisi karma olmak üzere etnik temelli on ayrı kantondan meydana gelmektedir. Böylece bölgedeki Sırp ve Hırvat milliyetçilerin talepleri de karşılanmış oldu (Karatay, 2002:1). Taraflar o dönemde savaşta elde ettiği hatta katliam ve soykırım yaptığı alanları DBA ile meşrulaştırdılar. BSC, bu şekilde ortaya çıktı. Soykırımın gerçekleştiği Srebrenitsa ve etnik temizlik gerçekleştirdiği Doğu ve Kuzey Bosna toprakları BSC içinde kalmıştır. Üstelik mevcut anayasal düzenin demokrasi ile uyumlu olmadığına dair AP Barış icra Konseyi ve Venedik komisyonu gibi uluslararası kurumlar da vurgulamıştır (Haliloviç 2011: 66). Her konuda uzlaşma sistemine dayalı anayasa nedeniyle, dünyanın en karmaşık ve hantal devlet sistemini BH'ye bıraktı (Stainer, 2012). Birçok açıdan sorunların en önemli nedeni olarak görülmektedir (Nardelli, v.d., 2014). Temel hak ve özgürlüklerden daha çok, etnik yapıları ön planda tutan anlayışı, ülkedeki anayasal yapının sahte bir demokrasi olduğuna dair eleştirilere neden olmaktadır (Chandler, 2000: 35-37). Halbuki Bosna Hersek II. Dünya savaşı sırasında faşizme karşı direnen bir coğrafya olmuştur (Samary, 1995:78).

Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Anlaşması ülkedeki üç etnik grubun barış içinde bir arada yaşamasından ziyade, söz konusu farklılıkları yapısallaştıran, etnik gruplar arasındaki kültürel ayrımı siyasallaştıran bir sistemi Bosna'ya dayattı (Clinton, 2005). Hem Avrupalı hem de Amerikalı Batılı güçler anlaşmazlığın kökenini daha çok ezeli etnik nefret algısı üzerine dayandırdılar. Bunun üzerinden politikalar geliştirerek DBA'yı oluşturdular (Malkom, 1999: 417). Anayasal anlaşmada tarafların birbirlerine üstünlük sağlamamasına dikkat edilmiş özellikle BSC ile Boşnak Hırvat Federasyonunu arasındaki yapı daha çok konfedaral yapıya benzemektedir (Bose, 2002: 68).

DBA ile oluşturulan hantal yapı işlevsiz bir devlet mekanizması ortaya çıkardı (Kara,2015:65). BH'nin genelinde olan işsizlik gibi kötü ekonomik koşulların zorluğu BSC'ye özellikle de Srebrenitsa'ya geri dönüş gerçekleştiren ya da gerçekleştirmek isteyen Boşnaklara daha da ağır yük yükledi. Bu durum Srebrenitsa gibi daha özel duruma sahip yerleşim birimlerine gerçekleşecek geri dönüşler için güven ortamının yanı sıra ekonomik koşulların iyileştirilmesinin de zorunluluğunu ortaya çıkardı. Bosna Hersek Sürdürülebilir Geri Dönüşler ve Entegrasyon Birliği tarafından yapılan göç konulu araştırmanın sonuçlarına göre ülke dışına göç edenlerin

çoğunluğu savaştan sonra evlerine dönüş yapanların bekledikleri hayat koşullarını bulamayan kişilerden oluşmaktaydı. Göçün en önemli nedenleri ekonomik etkenler, eğitim ve istihdam konusu ile temel insan haklarına saygı gösterilmemesidir (Heimerl, 2005:1-3). Bu da Prijedor, Zvornik ve Srebrenitsa'da Boşnak mülteciler tarafından gerçekleşen geri dönüşlerin kalıcı hale gelmesi ya da işlevsel geri dönüş olmasının önüne geçti.

1991'den 2013'e BH'deki Nüfus Sayımı ve Demografik Değişimin Nedenleri

BH'nin AB reformların bir parçası olarak gerçekleştirdiği nüfus sayımı 2013 yılında oldukça tartışmalı bir süreçte gerçekleşti. 2013 yılının 1 ile 15 Ekim tarihleri arasında yapılan nüfus sayımı ülkenin etnik, dil ve dinsel açıdan kimliğini ortaya çıkarması açısından önem taşımaktaydı. Nüfus sayımı sorularında en dikkat çekici soru "etnik kimlik" sorusu oldu. Bu nedenle nüfus sayımı çok tartışmalı geçmiş sonuçlar ancak iki yıl sonra açıklanmıştır. Ayrıca nüfus sayımı sürecinde ilk defa "Boşnak" ibaresi etnik kimlik olarak yer alırken ayrıca "Müslüman" ibaresinin yer alması Boşnaklar arasında Boşnak nüfusunu daha az göstermeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda ülkedeki Bosnalı Müslümanların kendilerini "Boşnak" yerine "Bosnalı" veya "Hersekli" tanımlamaları "Diğerleri" grubuna dâhil etme endişesi sert tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Çünkü Sırplar için Ortodoks ya da Hırvatlar için Katolik adı altında ayrı bir başlık oluşturulmamıştı. Bu girişim daha çok Sırp ve Hırvat yönetimlerinin hatta mevcut konjonktürel duruma göre Batılıların öteden beri Boşnakların uluslaşma sürecinin önüne geçmek için başvurdukları uygulamalardı. Ayrıca anayasaya göre Bosna-Hersek kurucu halkları (Boşnak, Sırp ve Hırvatlar) dışındakiler "Diğerleri" olarak değerlendirilen azınlık grubuna dâhil edilmektedir (Benedızıone v.d, 2016: 110-114).

Devlet İstatistik Kurulu'nca resmi sonuçların açıklanmasının birkaç kez ertelenmesi nüfus sayımı ile ilgili tartışmaları daha da alevlendirdi. 05.11.2014 tarihinde bakan ve bürokratların katıldığı geniş çaplı toplantıda nüfus sayımı ile ilgili resmi olmayan açıklamalar yapılmıştır. Buna göre Bosna Hersek Federasyonu'nda 2 milyon 371 bin 603, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde 1 milyon 326 bin 991 ve Brçko Özerk Bölgesi'nde 93 bin 28 olmak üzere, toplam 3 milyon 791 bin 622 kişinin, 1-15 Ekim tarihlerinde yapılan nüfus sayımında sayıldığı açıklanmıştır. Fakat hemen ardından bunların resmi sonuçlar olmadığı gerçek rakamların ancak 2016 yılında açıklanacağı belirtildi. Dahası basın toplantısında, hassas ve tartışmalı bir konu olduğundan ülkede yaşayan etnik unsurların oranlarıyla ilgili bir açıklama yapılmadı (www.aa.com.tr).2016 yılında yapılan açıklamada ise, önceki yıllarda resmi kurumların yaptığı açıklamalara göre sayının 261 bin kişi daha azaldığı ortaya çıktı.

Nüfus sayımı sonuçları incelendiğinde BH'nin nüfusunun trajik şekilde azaldığı ve nüfusun coğrafi olarak bazı bölgelerde etnik olarak kutuplaştığı görülmüştür. 1991 Yılındaki nüfus sayımı sonuçları ise Boşnak, Sırp ve Hırvat nüfuslarının oldukça karma yapılardan oluşmaktaydı. Buna göre BH'nin nüfusu %43'ü Bosnalı Müslüman (Boşnak), % 31'i Bosnalı Sırp ve %17'si Bosnalı Hırvat olmak üzere 4,4 milyondu. Ülke nüfusunun %5,5'i ise kendini "Yugoslav" olarak tanımlamıştı (https://ilerihaber.org/12.5.2020).

BH, diğer Yugoslav Cumhuriyetlerinden daha karmaşık etnik ve demografik yapıya sahipti. BH'de yaşayan etnik toplulukları tam anlamıyla birbirinden ayıran coğrafi sınırlar bulunmamaktaydı (Kenar, 2005:164). Bosna Hersek İstatistik Kurumu 30 Haziran 2016 tarihinde açıklanan resmi sonuçlara göre Bosna Hersek 3.531.159 nüfusa sahiptir (Toe, 2016). Bosna Hersek'in yüzde 50,11'ini Boşnaklar, 30,78'ini Sırplar, 15,43'ünü Hırvatlar kalanını diğer etnik gruplar oluştururken, halkın yüzde 50,7'sinin Müslüman, 30,75'inin Ortodoks, 15,19'unun ise Katolik olduğu bildirildi (Toal vd. 2009:6).

Entitelere göre dağılımda, Bosna Hersek Federasyonu'nda (FBIH) 2 milyon 219 bin 220 kişi yaşarken, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde (RS) 1 milyon 228 bin 423, Brçko Özerk Bölgesi'nde ise 83 bin 516 kişinin yaşadığı açıklandı. FBIH nüfusunun yüzde 70,04'ünü Boşnaklar, 22,4'ünü

Hırvatlar, 3,6'sını Sırplar oluştururken, Nüfus sayımı bölgelerinde en çok tartışılan BSC'de Sırp olmayan nüfus yapısıydı. BSC'nin nüfusunun yüzde 81,51'ini Sırpların, yüzde 13,99'unu Boşnakların, yüzde 2,4'ünü Hırvatların oluşturduğu kaydedildi. Brçko Özerk Bölgesinde ise nüfusun yüzde 42,36'sını Boşnakların, yüzde 34,58'ini Sırpların, yüzde 20,66'sını Hırvatların oluşturduğu açıklandı (Stainer, 2012). Bu verilere göre, Bosna nüfusu yaklaşık yüzde 20 oranında düşerek 3.5 milyon kişiydi (Toè, 2016).

BM Mülteciler Yüksek Komiserliğine göre Bosna Savaşı'nda çoğu Bosnalı Müslüman (Boşnak) yaklaşık iki milyon kişi de yerinden edilmişti. Yerinden edilen kişilerin önemli bir kısmının evlerine dönme konusunda başarı sağlanamadığı tespit edilmiştir (Haliloviç, 2011: 68). Bosnalı Müslüman, Bosnalı Sırp ya da Bosnalı Hırvatların çoğunluğu oluşturdukları bölgelerde diğer etnik grupların oldukça azaldığı ya da silindiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte şehirler bazında nüfus hareketliliğine bakıldığında coğrafi yoğunlaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu şekilde 2013 yılındaki nüfus sayımına göre ülkenin kuzey ve doğusunda Bosnalı Sırp nüfusun, orta ve kuzeybatı kısmında Boşnakların, güneybatısında ise Bosnalı Hırvatların etnik olarak baskınlığı ortaya çıkmaktadır (Dirim, 2016).

14 Aralık 1995'te imzalanan DBA'da Bosnalı mültecilerin ve yerlerinden edinmiş kişilerin kendi yurtlarına dönme hakkı olduğu DBA'nın 7 nci ekinde açıklanmıştı (BH GFA. Dayton/Paris: Annex 7, Article 1). Ek 7 maddesi mültecilerle ilgili her türlü hükmün yer aldığı özel düzenlemeyi içermekteydi. Savaşın ilk yıllarında sağlanan geri dönüşler kendi etnik grubunun yoğunluğunda olan yerlere şehirlerin varoşlarına ve kırsal kesimlere çoğunluk geri dönüşleri şeklinde gerçekleşmekteydi (Şirin Öner, 2013:149). Bu da savaştan önce ülke genelinde etnik olarak karışık olan demografik yapının belli bölgelerde aynılaşması anlamına geliyordu. En isteksiz dönüşler ise azınlık geri dönüşleriydi. Bu geri dönüşler ise BMMYK'nin asıl hedeflediği dönüşlerdi (Brubaker, 2013:1-2).

Savaşın bitiminden sonra BSC'de sadece % 5 Hırvat ve Boşnak kalmış durumdaydı. Etnik katliamlar ve zorla göç ettirme politikaları ile büyük ölçüde Sırplardan oluşan BSC'ye yine başka bölgeden gelen Sırplarla etnik yapı daha da aynileşerek çoğunluk geri dönüşü gerçekleşmekteydi. Bu da Boşnak nüfusun bu bölgelere geri dönüşünü çok daha zorlaştırıyordu. Artık bu bölgelerde Boşnaklar azınlık durumuna düşmüştü. (Toal vd., 2004: 443). Fakat azınlık geri dönüşü BH genelinde sürdürülebilir barışın, tesis edilebilmesi için ayrı bir önem taşımaktaydı (Žíla, 2020:523). Azınlık geri dönüşlerinin gerçekleşmesi etnik temizliğin tersine çevrilmesi anlamına geliyordu. Özellikle de Srebrenitsa için (Brubaker 2013:2-14). BSC'deki yerel yönetimler mevcut durumdan memnun oldukları için geri dönüşlerle artık savaş sırasında oluşan demografik yapının tekrar değiştirilmesini istemiyorlardı.

BSC yöneticileri nüfus sayımı sonuçlarına itiraz ederek yaklaşık 200 bin kişinin Bosna'da ikamet etmediği halde nüfus sayımında kayıt altına alındığını ve dolayısıyla nüfus sayımının geçersiz olduğunu ileri sürdüler (Toè, 2016). Bu arada, Bosna Hersek İstatistik Kurumu Müdürü Jukic, 2013 yılında yapılan nüfus sayımının veri işlemlerinde tek bir yöntemin kullanılmasına yönelik 18 Mayıs'ta karar almıştı. Jukic, tartışmalı 196 bin kaydın "yerleşik nüfus" olarak değerlendirileceğini belirtmişti. Bunun üzerine BSC, ilgili kişilerin "yerleşik olmayan nüfus" şeklinde değerlendirilmesi ve başka bölgede çalışan ve okuyanlarında bulundukları yerlerde "daimi yerleşik nüfus olarak" kabul edilmesi talebinde bulunmuştu (Toè, 2016). BSC'deki yerleşik olmayan nüfus sorunu daha sonraki yıllarda Srebrenitsa'da gerçekleşen yerel seçimlerde ortaya çıktı. Boşnak adayların Sırp adaylar karşısında zayıf kalmasına neden oldu. AB istatistik ofisi Eurostat ise sayımda uygulanan yöntemin uluslararası standartlara uygun olduğunu belirtti. Nüfus sayımının asıl korkutucu yanı, Bosna nüfusunun çok ciddi bir kayıp yaşamış olmasıydı (Dirim, 2016).

15 Mart 2018'de BM'nin yayınladığı mutluluk raporunda en mutsuz ülkeler arasında BH 93. Sırada yer aldı (Helliwell, 2018:20-21). Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Bosna Hersek'in, Bosna Hersek'te enflasyon 2016 yılında yüzde 1, işsizlik yüzde 43,9 oldu (www.aa.com.tr). Gerçi 2017 verilerinde ise % 20'5 2018 verilerinde ise % 18'e kadar düşmüştür (T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019:6).

Srebrenitsa'da yaşayan Boşnaklar açısından bu sorun daha da katlanarak yük olarak karşılarına çıkmaktadır. Çünkü kentteki fabrikalar Boşnak nüfusun mülteci olduğu bir dönemde özelleştirilmiş ve çoğu fabrikayı Sırbistan vatandaşları satın almış durumda. Bu nedenle Boşnakların iş bulmaları çok daha zor hale geldi. Ocak 2016, BH yerel seçimlerine kadar Boşnaklar, daha çok belediyede çalışıyorlardı 2016 seçimlerinde Srebrenitsa belediyesi Sırpların eline geçince durum Boşnakların aleyhine değişti (www.radikal.com.tr). Geri dönüş gerçekleştiren ailelerin önemli bir kısmının parçalanması ve eski yurtlarını devam ettirecek ekonomik koşulların eskiden olduğu gibi devam etmemesi dönüşleri de olumsuz etkilemekteydi.

Geri dönüşlerin BSC'ye tam anlamıyla gerçekleşmemesi ise ekonomik etkilerinin yanında BSC'deki yönetimin ve liderlerin şovenist söylemlerle sürekli olarak gerilimi canlı tutmasının da etkisi bulunmaktaydı. Bu da buralarda yaşayan Sırp olmayan nüfusun kendilerini güvende hissetmemelerine yol açmaktaydı. Aynı zamanda Boşnak-Hırvat federasyonunda yaşayan Sırpların da önemli bir kısmının BSC'ye göç etmesiyle bazı şehir ya da bölgelerdeki nüfus etnik olarak aynılaşmış ülke genelindeki demografik yapıyı da etkilemişti. En önemli sorun ise bazı şehirlerdeki demografik yapı aynılaştıkça siyasetçilerin daha milliyetçi söylemleri daha fazla kullanmasına imkân tanımasıydı.

Özellikle BSC'de yer alan yerleşim birimlerinde yaşayan Sırp olmayan yüzbinlerce insan kendi yurtlarından göç etmek zorunda kaldı (Alkan, 1995:126). Savaşta bu bölge mümkün olduğu ölçüde etnik olarak aynılaştı. 1991 ve 2013 nüfus sayımları karşılaştırılması yapıldığında Doğu Bosna'daki mevcut Sırp güçlerinin göç ettirme, toplama kampları, katliam ve tecavüzlerle sağladığı etnik temizliğin önemli ölçüde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun etkisi savaştan sonrada görülmüş azınlık geri dönüşlerini oldukça azaltmıştır. Savaştan önce Srebrenitsa Foça, Rogatitsa, Višegrad, Vlasenitsa, Bratunats, Zvornik gibi bölgeler Boşnakların çoğunlukta olduğu yerleşim birimleriydi (Bora, 2018: 95-96). Savaştan önce Boşnak nüfusu yarıdan daha aza düşerken bazı yerlerde çok küçük sembolik rakamlara inmiş durumda. Boşnaklara karşı bu bölgede soykırım ya da etnik temizlik yapıldığı Uluslararası Adalet Divanı kararıyla da resmi olarak onaylanmıştır. Bugün bu bölgeler BSC'nin topraklarına bırakılmıştır (www.aa.com.tr/06.6.2020).

Srebrenitsa ve Yerel Seçimler (2012 ve 2016)

BH'deki savaşın finali 1995'te Srebrenitsa soykırımı ile sonuçlanmıştı. 9 Temmuz 1995 tarihinde BM tarafından "korunan" Srebrenitsa Bosna Barış Gücü Komutanı Fransız General Bernard Janvier, kendisine ulaşan her türlü talebi geri çevirmesi sonucu Sırp paramiliter güçler Srebrenitsa'ya girmişti. BM kuvvetlerine ait BM Koruma Gücü'ne bağlı 400 Hollandalı askeri komuta etmekle görevli Albay Thom Karremans, 32 Hollandalı askerin esir almasıyla BM bölgeden çekilmiştir. Srebrenitsa'yı Sırp paramiliter kuvvetlerin terk eden BM dolaylı yoldan soykırım ortağı olarak görülmektedir (Yaşin, 2016). Bununla ilgili olarak BM Genel Sekreteri Ban-Ki Moon 2015 yılında BM'deki Srebrenitsa soykırımının anma etkinliğinde New York'taki Genel Kurulda yaptığı konuşmada BM'in Srebrenitsa'daki Soykırımı önlemede yetersiz kaldıklarından dolayı kendilerinin de suçlu olduğunu kabul etti (Toè, 2016).

BM Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Bosna Savaşı sırasında Srebrenitsa'da Boşnaklara karşı yapılan uygulamanın soykırım olduğuna karar verdi. Yargıç Alphons Orie yaptığı açıklamada, "Srebrenitsa ve çevresinde 1995 yılında soykırım, zulüm, imha, cinayet ve insanlık dışı göçe zorlama gerçekleştirilmiştir" dedi (Değer, 2009:84). Mahkeme, Prijedor, Zvornik ve Bjelina gibi yerleşim birimlerinde ise Boşnaklara karşı etnik temizlik uygulandığına hükmetmiştir

(Erözden, 2017:223). Uluslararası Adalet Divanı'nın 26 Şubat 2007'deki kararına göre divan aslında bir inkâr kararı almıştır. Çünkü özellikle Srebrenitsa dışındaki Prijedor gibi yerleşim birimlerinde soykırım olmadığına hükmederek sadece Srebrenitsa'da soykırım olduğunu kabul etmiş ve üstelik Sırbistan'ın bu suça ortak olmadığına hükmetmiştir (Haliloviç, 2011:45).

Savaş sonunda ise nüfus büyük ölçüde Sırplar lehine değişti. Srebrenitsa'da soykırım ve barış sonrası dönemde özellikle geri dönüşlerle ilgili baskı politikaları sonucunda nüfus dengesinin Sırplar lehine değişmesi nedeniyle milletler arası toplum tarafından bu yerleşim birimine özel bir statü verilmesi ve belediye Başkanı'nın daimi olarak Boşnaklar arasından seçilmesi gibi birçok tartışmalar yapılmıştır (www.zambak.ba). Buna rağmen herhangi bir sonuç alınamamış ve Srebrenitsa'nın soykırımdan kaynaklanan özel durumu göz önünde bulundurulmamıştır.

Srebrenitsa savaştan önce köklü tarihi ve zengin doğal kaynaklarıyla eski Yugoslavya'nın hızla gelişen bir kentiydi. Hatta Srebrenitsa, eski Yugoslavya döneminde gelişmekte olan dördüncü büyük belediyeydi. Burada bulunan kaplıcalar ve şifalı sular ise her yıl binlerce yerli ve yabancı turisti çeken Srebrenitsa'yı bir cazibe merkezi haline getirmişti. Halen zengin maden yatakları ve ahşap endüstrisi ile önemli bir merkez konumundadır. Srebrenitsa, Bosna Savaşının çıkmasıyla şehirde yaşayan Boşnaklarla birlikte, kentte savaşın kurbanı olmuştur. Savaştan önce kentte 28 bini Boşnak olmak üzere, 36 bin 666 kişi yaşamaktaydı (Demirtaş, 2015). Şu anda kentte 4 bin Boşnak, 6 bin Sırp'ın yaşamaktadır. Ancak Boşnak nüfusunun bir bölümünü soykırımda hayatını kaybeden ailelerden geriye kalan, yalnız yaşayan kadınlar oluşturmaktadır. Resmi olarak 15 bin Boşnak yaşamaktadır (Akyol, 2017). İş imkânlarının kısıtlı olması geri dönüşleri zorlaştırdığı gibi gelenlerin de kalıcı olmasının da önüne geçmektedir.

Srebrenitsa 2016 Yerel Seçimleri

Srebrenitsa'da savaştan sonra ilk defa Ocak 2016 yerel seçimlerinde Sırp kökenli belediye başkanı seçilmiştir. Merkez Seçim Kurulu tarafından yapılan açıklamada, Srebrenitsa'daki sandıkların yanı sıra posta yoluyla gönderilen oyların sayımının da MSK, Sırp aday Mladen Grujicic'in 4 bin 678 (% 54, 38), Boşnak aday Durakovic'in ise 3 bin 910 (% 45, 45) oy aldığını açıkladı (Dıckson, 2017:22). Yurt dışında da yaklaşık 3 bin 300 Srebrenitsalı seçmen olduğundan, posta yoluyla ulaştırılan bu oyların sayımının tamamlanmasından ve Bosna Hersek'in diplomatik temsilciliklerinde kullanılan oyların sayılmasının ardından Sırp aday Grujicic ile Boşnak aday Durakovic arasındaki fark 768'e düştü. Böylece Boşnak aday seçimleri kaybetmiş oldu (www.timeturk.com). Aynı zamanda ekonomik açıdan bölgenin oldukça zengin doğal kaynakları doğrudan BSC'nin kontrolüne geçmiş oldu. Boşnak seçmenlerinin sayısındaki kademeli bir azalmanın yanı sıra, Boşnak siyasi partileri içinde ve arasında artan siyasi kavgalar, şehrin savaştan sonra ilk Sırp belediye başkanının seçilmesine ve kent konseyinde Sırp partilerinde çoğunluğu sağlamasına neden oldu. Sırp kökenli belediye başkanı Mladen Grujicic'in seçilmesi, Srebrenitsa'daki özel statülerinin görmezden geleceğinden ya da aktif olarak zayıflatacağından korkan birçok Bosnalı arasında endişeye neden oldu. Uzun yıllar boyunca Boşnak belediye başkanları tarafından yönetildi ve yerel konseyde de Boşnak çoğunluğu vardı.

Srebrenitsalı Boşnaklar açısından daha önemli bir sorun ise aşırı milliyetçi BSC başkanı Milorad Dodik, ile Mladen Grujicic arasında sıkı ilişkilerin olmasıydı. Ayrıca Sırbistan'ın da yakın takibine alınan Srebrenitsa için Sırbistan devlet başkanı Vucic'in Sırp hükümet fonlarından Srebrenitsa Belediyesine beş milyon avro bağışlaması, iki milyon Euro için bütçeye ödenirken, diğer üçü de yeni yolların inşası, anaokulu ve Potoçari köyünde iki üretim tesisinin inşası gibi farklı projeler için tahsis edilmişti. Mladen Grujicic'e göre, Srebrenitsa, Boşnak ve Bosnalı Sırp politikacılar arasındaki sürekli olarak siyasi ilişkilerde "zarar verici" role sahiptir (Spaic, 2017). Bu da Srebrenitsa'nın savaştan sonra yeni atılım yapmasının önüne geçmiştir.

Srebrenitsa ile ilgili olumsuz algının değiştirilmesi gerektiğini söyleyen 2016 yerel seçimlerinde seçilen Sırp belediye başkanı Srebrenitsa'nın daha çok ekonomik sorunlarına dikkat

çekmekteydi. Bosna-Hersek'teki diğer pek çok az gelişmiş topluluklarda olduğu gibi, iş fırsatlarının eksikliği Srebrenitsa'nın en büyük sorunu olduğunu belirterek, buna yönelik çözümlere vurgu yapmıştır. Fakat mevcut belediye başkanı da Srebrenitsa soykırımı karşısında olumsuz tavrını sürdürmekteydi (Spaic, 2017). Bu durum Boşnak tarafının belediye yönetimine şüpheyle bakmasına neden olurken güvensizlik ortamının da devamı anlamına gelmekteydi.

2012 Srebrenitsa Yerel Seçimleri

7 Ekim 2012 tarihindeki yerel seçimlerde ise Boşnaklar çok daha duyarlı ve örgütlü şekilde hareket etmişlerdi. Srebrenitsa'da seçimlere katılan Boşnak Partileri'nin (SDA, SDP, SBİH ve SBB) yerel seçimlerde tek aday olarak Çamil Durakoviç'i göstermeleri onlara Belediye Başkanlığı'nı kazandırdı. Seçimlerde Boşnak adayın karşısında ise Sırp aday Vesna Koçeviç ve Srebrenitsalı bir işadamı olan bağımsız aday Radoyica Ratkovaç vardı (Çetin, 2012). Demokrat Eylem Partisi (SDA), Daha İyi Gelecek İçin İşbirliği (SBB), Sosyal Demokrat Partisi (SDP) ile Bosna Hersek İçin Partisi'nin (SBiH) Srebrenitsa Belediye Başkanlığı'na, "soykırımı inkâr eden" Sırp adayın seçilmemesi için Boşnak partilerin ortak aday olarak Çamil Durakoviç'i çıkarmıştı. O da seçim sonucunu iyiliğin kötülüğe karşı kazandığı zafer olarak tanımlamıştır (www.cumhuriyet.com.tr).Öyle ki 7 Ekim 2012 Srebrenitsa yerel seçim sonuçlarına Sırp partilerinin itiraz etmesi nedeniyle resmi sonuçlar uzun süre açıklanamamıştır. Sırp partilerin Boşnak adayın kazandığı Srebrenitsa'daki seçimlerin yeniden yapılmasını talep etmesi ve bunun üzerine seçim sonuçlarının açıklanmaması Boşnaklar arasında tepkiye neden olmuştur. Bosna-Hersek parlamentosu, 2008'deki yerel seçimler öncesinde, ülkede görev yapan AB Yüksek Temsilcisi Miroslav Layçak'ın önerisi üzerine, Srebrenitsa için geçerli olan yasa değişikliğiyle, Srebrenitsa doğumlu olan ancak burada yaşamayanlara da oy kullanma hakkı vermişti (Jukic, 2012). Bu yerel seçimlerde ise mevcut kanunun uygulanacağı açıklanmıştı. Yani İkametgâhını önceden Srebrenitsa'ya almış olanların oy kullanabileceği anlamına geliyordu. Fakat ikametgâhını Srebrenitsa'ya alanların önemli bir kısmı gerçekte Srebrenitsa'da yaşamayan nüfustu. Srebrenitsa'dan 1995'te işlenen katliam nedeniyle ayrılmak zorunda kalıpta dönüş yapmayan ya da ikametgâhını almamış olan Boşnaklar'a bu yerel seçimlerde oy hakkı tanımayan mevcut yasa, Boşnaklar'ın tepkisine rağmen uluslararası toplumun da desteğiyle uygulamaya geçirildi. Hatta Boşnaklar seçimleri boykot edebileceğine dair açıklamalarda bulundu (Jukic, 2012).

Seçimlerden 3 ay önce Boşnaklar "Oyum Srebrenitsa"'ya adlı sivil toplum örgütü organizeli bir şekilde çalışarak, savaş döneminde evlerinden sürgün edilen Boşnakların ikametgâhlarını Srebrenitsa'ya taşımayı başardı (Demirtaş, 2015). Kampanya başlarında Boşnakların seçimleri alma ihtimali çok düşük görülmesine rağmen, oldukça örgütlü şekilde faaliyet yürüten Boşnaklar 4 bin 500 seçmenin ikametgâhını Srebrenitsa'ya almasını sağladı. Fakat bu aktif bir nüfus değildi. Yani gerçek anlamda ailesi ile yaşayan nüfus olmayıp BH'nin diğer bölgelerinde ya da başka ülkelerde yaşayan Boşnaklardı. Bunun sıkıntısı 2016 yılındaki yerel seçimlerde görüldü. 2016 yılına kadar ki yerel seçimler, yerel düzeyde de olsa Boşnaklara kendi hayatları ile ilgili kararları alabilme imkânı sunuyordu. Özellikle BSC gibi aşırı milliyetçi söylemlere sahip ve soykırımı bile tanımayan bir yönetimde belediye başbakanının Boşnak asıllı olması geri dönüş gerçekleştiren Boşnaklar arasında özgüven oluşturmuştu. Fakat geri dönüşlerle ilgili tereddüt gösteren Srebrenitsalı Boşnaklar için 2016 yerel seçimlerinden sonra ise daha endişeli bir durum ortaya çıkmıştır (Jukic, 2012).

7 Ekim 2012 yerel seçimlerinde Srebrenitsalılar diğer şehirlerden otobüslerle gelerek seçimlere destek verdikleri gibi bazı Srebrenitsalılar yurt dışından sadece oy kullanmak için gelmişti (Jukic, 2016). Sırpların ısrarla ikametgâh belgesi olmadan oy kullanmak istemelerine rağmen ikamet belgeleri olmadığı için Srebrenitsa'da oy kullanmalarına izin verilmemiştir. Ancak Sırplar her ne kadar şehre oy kullanmak için gelen Srebrenitsalı Boşnakları protesto edip gerginlik çıkarsalar da seçim sonucunda herhangi bir değişikliğe neden olamamışlardı. Böylece Boşnaklar, seçimden kısa bir sürede şehirde azınlık durumunda iken seçim sürecini kendi lehine

çevirebilmişlerdir (Çetin, 2012). Her ne kadar şehirdeki Boşnak nüfusu önemli ölçüde yara alsa da, bu yerel yönetimin başarı elde etmesi Boşnakların BSC'de soykırıma rağmen varlık mücadelesinin somut göstergesiydi. Boşnaklar aynı örgütlü yapıyı 2016 yılındaki yerel seçimlerinde gösteremedikleri gibi Sırplar 2016 seçimlerinde tek aday göstermişlerdi (BIRN, 2015).

Srebrenitsa Soykırımının Bosna Sırp Cumhuriyeti Tarafından İnkâr Edilmesi

Srebrenitsa'daki Boşnaklar için diğer bir sorun ise Srebrenitsa'da yaşananlar BSC tarafından soykırım olarak tanınmadığı gibi trajedi olarak da kabul edilmemektedir. Srebrenitsa'da yaşanan soykırımda katledilenlerin defnedildiği Potoçari Anıt Mezarlığını her yıl dünyanın farklı yerlerinden birçok okulun öğrencisi ziyaret etse de Srebrenitsa'daki okullardan herhangi bir ziyaret gerçekleşmemektedir. Üstelik anıt mezarlığın hemen üst kısmında bir Sırp'a ait özel mülkiyet olan araziye Sırp kilisesi inşa edilmiştir (Ozsváth v.d., 2013). Hatta Srebrenitsa katliamı'nın baş aktörlerinden Radovan Karadziç'in adı, özellikle savaş sırasındaki Bosnalı Sırpların merkezi durumunda olan Pale'deki bir yurda verildi. Öyle ki, açılış sırasında bir konuşma yapan Dodik, *"Burayı, Sırp Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk başkanı Radovan Karadziç'e adadık"* diyerek, Boşnakları rencide edici ve özellikle kurbanların aileleri tarafından tepkiyle karşılanan bir açıklama yaptı. Hâlbuki Bosna Savaşı sırasında aldığı karar nedeniyle 'Bosna kasabı' adıyla anılan Karadziç, 2008 yılında Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da yakalanarak, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim edilmiş ve Soykırımdan sorumlu tutulmuş bir kişidir. Hatta Srebrenitsa'daki ilkokullarda tarih dersinde Srebrenitsa'nın 1995'te özgürlüğünü kazandığı öğretiliyor. Bu da Boşnaklar arasında ciddi tepkilere neden olmaktadır (Milovanovic, 2012). BSC lideri Milorad Dodik, Srebrenitsa'daki soykırımı reddetmekte, Balkanlar'da ikinci bir Sırp devleti çağrısı yaparak sürekli olarak savaş suçlularını savunan açıklamalarda bulunmaktadır. Srebrenitsa Soykırımı ve Saraybosna kuşatması hakkında okul kitaplarında yer almasına asla izin verilmeyeceğine dair tepki çeken açıklamalarına da devam etmektedir (Kovacevic, 2017). Yine BSC makamları daha da ileri giderek Bosna Sırp Parlamentosunun kurulmasının 25. yıldönümünü kutlamak için Radovan Karadzic de dâhil olmak üzere hüküm giymiş savaş suçlularına onur ödülü verdi. BSC Ulusal Meclisi, Radovan Karadzic'in Lahey Mahkemesi tarafından soykırım ve diğer savaş suçlarından suçlu bulunduğu yıl; 1991 ve 1995 yılındaki faaliyetlerinden dolayı Radovan Karadzic'e, Momcilo Krajisnik ve Biljana Plavsic'e onur ödülü verileceği açıklandı. Boşnaklar arasında sert tepkilere neden oldu. Bir halk grubu, savaş suçlularına verilen onur ödülü üzerine, devlet savcılığına şikâyet dilekçesi verdi. Tuzla merkezli Adalet ve Hakikat Derneği, BSC'nin ulusal meclis başkanı Nedeljko Cubrilovic'e karşı şikâyette bulundu. BSC Ulusal Meclisi Başkanı hakkında suç duyurusunda bulundu. Organizasyon Komitesi üyeleri Vakıf Başkanı Sinan Alic, ise yaptığı açıklamada

"Bosna-Hersek'in Savcılığı tarafından somut adımların ne olacağını görmek için bekliyoruz, BSC hükümeti tarafından yapılan utanç verici harekettir ve bu hareket kurbanlar ile alay etmek anlamına gelmektedir"

İfadeleri kullanıldı. Alic, ödüllerin kurbanlara ve tecavüz, işkence ve cinayet geçiren kurbanların akrabalarında sıkıntı ve rahatsızlığa neden olduğunu söyledi. Uluslararası ceza mahkemesi tarafından soykırım suçu işlemekten hüküm giymiş birilerine ödül veren BSC hükümeti, onların bu ülkenin vatandaşı olduğunu dile getirdi. Yapılan şikâyette, Cubrilovic'i ve ırksal, dini ve ulusal nefret ve hoşgörüsüzlüğü provoke eden 25. yıldönümü kutlamalarını düzenleyen organizasyon komitesini suçladı. Verilen bu ödül AGİT misyonu Bosna ve ülkenin uluslararası gözlemcisi, Yüksek Temsilcisi Valentin Inzko ve diğer yabancı diplomatlar tarafından kınandı. 2016 Ekim ayında. Inzko, yaptığı açıklamada *"*Savaş suçlularını yücelterek, BSC yetkilileri, tüm kurucu halkların ve vatandaşların siyasi olarak olgun, modern, ilerici bir sisteme sahip olma fırsatını kaçırdılar*"* dedi (Rose, 2016). BSC tarafından Srebrenitsa'daki soykırımın inkâr edilmesi o kadar rahat bir tutuma dönüştürüldü ki, Bununla ilgili olarak uluslararası ceza mahkemesi Srebrenitsa soykırımını inkâr edenleri kınayan bir açıklamada bulundu (Rudic, (2018).

Buna rağmen savaş suçluların kahramanlığına gönderme yapan açıklamalar yapılmasından BSC geri durmadığı gibi kendi polis gücüne 2018 yılı başında 2500 otomatik silah alması gerginliği daha da artırdı (Mackınnon, 2018). BSC'nin resmi makamlarınca kasıtlı olarak yapılan bu tür politikalar başta Srebrenitsa'da olmak üzere BSC'de Sırp olmayan halkta tedirginliğe neden olmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Dayton anlaşmasıyla kurulan BSC geniş özerkliğe sahip entite olarak savaş süresince Sırp olmayan halklara karşı (Boşnak ve Hırvat) etnik temizlik (Prijedor, Zvornik ve Bjelina gibi yerleşim birimlerinde) ve soykırımın (Srebrenitsa) gerçekleştiği bölge olmuştur. Buna rağmen geri dönüş gerçekleştirenler BSC'nin nüfusu içinde Boşnaklar % 14'e Hırvatlar % 3 oranına ulaşmıştır. Bu oranlar 1991 öncesine göre Sırp olmayan nüfusun neredeyse yarısından daha azını ifade etse de oldukça önemli bir orandır. Ancak, azınlık geri dönüşü gerçekleştiren Boşnakların başarılı bir şekilde yeniden kendi yurtları ile bütünleşmesi için uzun süreçte şekillenen kalkınma modellerine gerek duyulmaktadır. Çeşitli bağış programlarına rağmen Srebrenitsa'da bu gerçekleşememiştir.

Uluslararası Arası Adalet Divanı Srebrenitsa'da soykırım yapıldığına dair karar almıştır. Buna rağmen BSC yönetimi soykırımı inkâr etmektedir. Soykırımı inkâr edenlere karşı yasal yaptırımlar koyulmalıdır. II. Dünya savaşında uluslararası güçlerin Yahudi soykırımına karşı gösterdiği hassasiyet Srebrenitsa soykırımı için de gösterilmelidir.

Srebrenitsa'da yerlerinden edilmiş Boşnakların mağduriyeti tescil edilmiş fakat düzeltilmesi için pek fazla girişimde bulunulamamıştır. Srebrenitsa'ya BH'nin geneli gibi bakılmaktadır. En azından yerel yönetimde özel statüye sahip olabilirdi. Bu da Boşnak mültecilerin önemli bir kısmının bölgeye dönüşüne imkân sağlayabilirdi. Uluslararası güçler Srebrenitsa'daki soykırım kaynaklı mağduriyet yaşayan Boşnaklar lehine böyle bir girişim için yeterli düzeyde ağırlıklarını koymadılar (ya da koyamadılar) ve bu fırsat yıllar önce kaçırıldı. Hâlbuki bu BSC'de Srebrenitsa'nın bu özel statüsü başta Dodik olmak üzere BH'de ayrılma söylemlerini sürekli canlı tutan ve buna yönelik girişimlerde bulunan ayrılık yanlısı Sırpları kontrol altında tutan bir girişim olacaktı.

Srebrenitsa'daki işlevsiz geri dönüşlerin dinamizm kazanmaması demek Boşnak nüfusunun belli bir süre sonra erimesi ve sessiz bir soykırım anlamına gelmektedir. Srebrenitsa da Boşnak nüfusunun yokluğu üzerine yeni bir Srebrenitsa inşa edilemez. Srebrenitsa'da görünen rakam ile gerçekte aktif halde yaşayan Boşnakların sayısında ciddi fark olduğundan öncelikle bu görünür rakamın gerçek anlamda hayata geçirilmesi ile Srebrenitsa'da Boşnak kimliği anlam kazanabilir ya da Boşnakları varlığı sürekli hale getirilebilir. Aksi durum ise Srebrenitsa soykırımının devamı anlamına gelir. Bu durum Srebrenitsa'da Boşnak nüfusun arındırılması için devam eden anlayışın başarısı olur ki, bu da sessiz soykırımdır. Kâğıt üstünde geri dönüş yani işlevsiz geri dönüş gerçek anlamda bir geri dönüşü ifade etmemektedir. Bunu Boşnaklar acı tecrübeyle 2016 Srebrenitsa yerel seçimlerinde öğrendiler.

Srebrenitsa'da soykırımın gölgesinin devam etmesi geçmişte olduğu gibi mevcut potansiyelinin kullanılmasının da önüne geçmektedir. Srebrenitsa'nın sahip olduğu turizm gibi ekonomik avantajları, madenleri ve ağaç endüstrisi, çok kültürlü Srebrenitsa'nın kalkınması için araç olabilir. Bu ekonomik kalkınma aynı zamanda geri dönüş gerçekleştirenlerin kalıcı hale gelmesine imkân sağlayacaktır.

Coğrafi alanlarda aynı etnik toplulukların kümelenmesi ise BH'nin toprak bütünlüğü açısından özellikle de mevcut devlet sistemi ile tehdit oluşturabilecek niteliktedir. Çok da geç kalınmış olsa da 1991'deki yani savaştan önceki demografik yapıya geri dönüşlerle ne kadar ulaşılabilirse BH'nin geleceği açısından da o kadar başarılı olunmuş olur. Fakat 2013'deki demografik yapının daha da aynılaşması ise BH'nin defacto olarak ayrışması anlamını

taşımaktadır. Boşnak nüfsunun etkin olduğu Srebrenitsa BSC'yi çok daha fazla BH'ye bağlayacaktır.

Batılı güçler, Bosna'nın geçmişte çok uzun yıllar var olan çok kültürlü yaşam deneyimini göz ardı ederek yanlış anlama tutumları üzerinden ürettikleri politikalarda ısrarcı oldular. Böylece her şey etnik ayrışma ve üstelik uzlaşma zorunluluğu üzerine tesis edildi. Bu da BH'nin geleceğini daha da karmaşık hale getirdi. Çünkü bu durum doğrudan geri dönüşleri etkiledi ve gerek merkezde ki idareciler gerekse yerel yönetimdekiler bu ayrışmayı özellikle de Boşnak olmayan idareciler çözüm olarak gördü. Bu şekilde kalması için geri dönüşleri farklı yöntemlerle engelleme teşebbüsünde bulundular. Srebrenitsa, Bjelina, Prijedor ve Zvornik'te Boşnaklara karşı yapılan etnik temizlikten sonra katliamların daha da sistematiğe döküldüğü, doruğa ulaştığı ve sonuçta soykırımla noktalandığı yer olmuştur. Aynı zamanda Boşnak kimliğinin yok edilme girişimiydi. Hem insani yönden hem de kimliksel açıdan bir yok etme teşebbüsünün en somut göstergesiydi. Dolayıyla Bosna Hersek'in karakteristik özelliğini oluşturan Boşnakları, imha hareketeydi. Onların imhası BH'nin varlığının ortadan kalkması anlamına geliyordu. Bu nedenle buradaki geri dönüşlerin sürekliliği Boşnak kimliğinin yeniden devam ettirilebilmesi için hayati derecede önem taşımaktadır. Srebrenitsa ise bunda anahtar role sahiptir. Çünkü Srebrenitsa'daki Boşnak geri dönüşleri karma çok kültürlülüğe katkı sağladığından mevcut BSC'nin milliyetçi söylem ve girişimlerin bir ölçüde hafiflemesini sağlayacak ya da bu söylemlere karşı direnç oluşturacaktır.

DBA ile taraflar, savaş kazanımlarını yasal olarak da meşrulaştırmıştı. Bu coğrafi demografik değişim BH'nin geleceğini de etkileyebilecek bir sürece girdi. Sistem söylemde demokratikleşmeyi öngörse de işleyiş ya da uygulama etnikleşmeyi teşvik ediyordu. Bu gerçekte Bosna Herseklilik bilincinin oluşmasına olanak vermediği gibi bu yapı, farklılıkları derinleştirmektedir. Azınlık geri dönüşlerinin kalıcılıyı bu açıdan bunu engelleme de katkı sunabilir.

Srebrenitsa da Boşnak mültecilerinin varlığının devamı Sırpların hatta Hırvatların istediği etnik bölünmeye karşı bir tavır olup, her şeye rağmen çok kültürlü BH'nin devamını isteme talebidir. Bu nedenle bu geri dönüşlerin sürekliliği üzerine merkezi devlet, strateji ve politikalar geliştirmelidir. Bu hem mülteciler açısından insani ve hukuki bir hak hem de BH'nin gelecekteki bütünlüğünü kuvvetlendirecek bir durumdur. Aksi durum ise etnik kümelenmelerin olduğu coğrafi alanlarda çok daha ayrıştırıcı milliyetçi söylemlerle BH varlığını devam ettirmek zorunda kalacaktır. Bu aynı zamanda uluslararası güçlerin BH'ye müdahalesini çok daha açık hale getirecektir. Srebrenitsa bu geri dönüşlerde en sembol yerleşim birimlerden biridir. Buradaki Boşnak kimliğinin yokluğu Sırp milliyetçiliğinin sonucu olan soykırımın somut başarısı olarak algılanacak ve milliyetçiliğin daha da kuvvetlenmesine etki edecektir. Bu tür süreçler Srebrenitsa'daki Boşnak nüfusunun sessiz bir soykırım sürecini girdiğini göstermektedir. Srebrenitsa'daki Boşnak nüfusunun artması coğrafi alanlarda aynılaşan belirli bir etnik grubun hâkim olduğu çok kültürlü BH'yi değil, karma etnik grupların coğrafi alanlara karışık olarak yayılmış çok kültürlü BH'nin tekrar savaştan önceki halinin dönüşümü açısından önemli aşamadır.

Kaynakça

Akyol, M. (2017). Bir Daha Dünyanın Herhangi Bir Yerinde Yaşanmasın Diye... https://www.evrensel.net/(Erişim Tarihi:10.6.2020).

Alkan, N. (1995). *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna*. Beyan Yay.

Albert, S. (2007).The return of refugees to Bosnia and Herzegovina: Peacebuilding with people. *International Peacekeeping*, 4 (1) :1-23.

Al Jazeera (2016). "Bosnian Serb Mladen Grujicic Elected Srebrenica Mayor" https://www.aljazeera.com/news/(Erişim Tarihi:24.6.2020).

Aktan, İ. (2017). "Merdijana Sadoviç: Bosna'da savaş bitti ama barış gelmedi" https://www.gazeteduvar.com.tr/(Erişim Tarihi: 12.5.2020).

Anadolu Ajansı (2017). "Bosna Hersek" https://www.aa.com.tr/(Erişim Tarihi: 06.5.2020).

Benedızıone, L. and Scottı valentına R. (2016). *Twenty Years After Dayton The Constıtutıonal Transıtıon of Bosnıa and Herzegovına,* LUIS University Press.

Bose, S. (2002). *Bosnia After Dayton-Natinalist Partition and Internatinal Intervention*. Hurst and Company.

Bora, T. (2018). *Yeni Dünya Düzeninin Av sahası: Bosna Hersek*. İletişim Yay.

BosnaHersek.ba (2015). "Boşnaklardan "Nüfus Sayımı" Tepkisi" https://www.bosnahersek.ba/ (Erişim Tarihi: 10.2.2020).

Brubaker, R. (2013). From the unmixing to the remixing of peoples: UNHCR and minority returns in Bosnia. Geneva *UNHCR* 1-17:30

Bosnia and Herzegovina etal. (1995). *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*. Dayton/Paris: Annex 7, Article 1.

BIRN (2015)."UN 'Shares Blame for Srebrenica Genocide' " https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi: 24.6.2020).

Chandler, D. (2000). *Bosnia Faking Democracy After Dayton*. Pluto Press

Clinton, B. (2005)."Dayton Accords", https://www.britannica.com/(Erişim Tarihi:1.5.2020).

Çetin, H. (2012). "Bosna'da Yerel Seçim" https://turksam.org (Erişim Tarihi:12.4.2020).

Dayton Agreement "Annex 4: Constitution, November 21, 1995" https://www.state.gov/(Erişim Tarihi:1.6.2020).

Demirtaş, B. (2015). "Srebrenitsa Aynasında Balkanlar'ın Bugünü ve Yarını" http://www.aljazeera.com.tr/(Erişim Tarihi:24.6.2020).

Değer, O.(2009). Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı. *Uluslararası İlişkiler,* 6 (22), 61-95.

Dıckson, S. (2017). Observation of local elections in Bosnia and Herzegovina (2 October 2016). Unıted Kingdom*: Chamber of Local Authorities 22:1-30.*

Dirim, Ö. Ö. (2007). "Yugoslavya Hâlâ Satranç Tahtası mı?" https://www.birikimdergisi.com/(Erişim Tarihi: 10.2.2020).

_____(2016)."Bosna: Demografik çöküş" https://ilerihaber.org/(Erişim Tarihi: 12.5.2020).

Erözden, O. (2017). *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi*. Dost Kitabevi.

Heimerl, D. (2005). The Return of Refugees and Internally Displaced Persons: From Coercion to Sustainability*?. International Peacekeeping* 1(3),377–390.

Haliloviç T., C. (2011). *Bosna Hersek Devleti 1991-2011*. Çizgi Yay.

Helliwell, J.F. et al. (2018). Happiness and Migration: An Overview. *World Hapiness Report Sustainable Development Solutions Network.* 20(21),1-167.

Jansen, S. (2011). Refuchess: Locating Bosniac Repatriates: After the War in Bosnia–Herzegovina. Populatıon, Space And Place. 17:140-152.

Jukic, E. M.(2012). "Bosnia Muslims Fear 'Losing Srebrenica' in Elections" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi:02.10.2019).

Jukic, E. M. (2016). "Mayoral Win in Srebrenica Still Uncertain" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi:16.10.2019).

Žíla, O. (2020). After Coming Home: Forms and Meanings of Return in Dayton's Bosnia and Herzegovina" *Glasnik Etnografskog instituta*, 3, 523-543. http://doi/10.2298/GEI1903523Z

Kara, H. (2015). Bosna-Hersek'te Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 24(2),63-81.

Karatay, O. (2002). *Bosna Hersek Barış Süreci: Dayton Barış Anlaşması Eki İle*. Karam Yay.

Kenar, N. (2005). *Yugoslavya.* Palme Yay.

Kovacevic, D. (2017). "Bosnian Serbs to Ban Lessons on Srebrenica Genocide" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi: 10.5.2020).

Mackınnon, M. (2018)."In Bosnia-Herzegovina, fears are growing that the carefully constructed peace is starting to unravel" https://www.theglobeandmail.com/(Erişim Tarihi: 12.5.2020).

Malcom, N. (1999). *Bosna*. Çev. Aşkım Karadağlı. Om Yay.

Milovanovic, S. (2012)."Srebrenica: A town still divided" https://www.aljazeera.com/(Erişim Tarihi:26.6.2020).

Nardelli A., Dzidic D. and Jukic E. (2014). "Bosnia and Herzegovina: the world's most complicated system of government?" https://www.theguardian.com/(Erişim Tarihi:2.7.2019).

Ozsváth, S. ve Demir, B. (2013). "Srebrenitsa'da Kilise Gerginliği" https://www.dw.com/tr (Erişim Tarihi:12.6.2020).

Şirin Öner, A. (2013). *Dram Sonrası Bosna*. IQ Kültür Yay.

Rose, E. (2016). "Srebrenica Victims Challenge Mayoral Election 'Violations'" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi:7.5.2020).

_____ (2016). "Bosnian Serb Honours for War Criminals Challenged" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi: 9.5.2020).

Radikal "Nüfus yapısındaki kanlı değişim" http://www.radikal.com.tr/(Erişim Tarihi:14.6.2020).

Recknagel, C. (2016). "Bosnia Erupts In Feuding Over New Census Data" https://www.rferl.org/a/ (Erişim Tarihi:12.6.2020).

Rudic, F. (2018). "Hague Prosecutor Condemns Srebrenica Genocide Denial" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi:19.6.2020).

Samary, C.(1995). *Parçalanan Yugoslavya: Bosna'da Etnik Savaş*. Çev. Bülent Tanatar. Yazın yay.

Stainer, A. (2012). "Bosnian Elections 2010: The failing of a consociationalist system" http://www.irenees.net/(Erişim Tarihi: 10.6.2019).

Spaic, I. (2017). "Srebrenica's First Serb Mayor Tries to Escape the Past" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi:19.6.2020).

The Hague Justice Portal "An Overview of The Legal Proceedings Relating To the 1995 Genocide" http://www.haguejusticeportal.net/index.php?id=9564 (Erişim Tarihi:12.5.2020).

Timetürk (2016). "Srebrenitsalı Boşnak belediye başkan adayı Durakovic" https://www.timeturk.com/(Erişim Tarihi:9.5.2020).

Toè, R. (2016). "Census Reveals Bosnia's Changed Demography" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi: 12.6.2020).

_____(2016)."Bosnia to Publish Census Without Serb Agreement" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi: 16.6.2020).

_____(2016)."Bosnia Serbs Accused of Skewing Demography" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi: 14.6.2020).

_____(2016)."Durakovic Eyes Second Run in Srebrenica, Bosnia" https://balkaninsight.com/(Erişim Tarihi: 24.6.2020).

Toal, G. and O'Loughlin J.(2009). After Ethnic Cleansing: Return Outcomes in Bosnia-Herzegovina a Decade Beyond War. *Association of American Geographers* , 99 (5),1-24.

Toal, Gerard and Dahlman, Carl (2004). The Effort to Reverse Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina: The Limits of Returns. *Eurasian Geography and Economics*, 45 (6),439-464.

T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2019). Bosna Hersek Ülke Raporu. Saraybosna: Ticaret Odası.

Yaşin, G. K. (2016). "Radovan Karacic'in Yargılanması ve Kutsal Savas" https://www.batitrakya.org/(Erişim Tarihi: 5.7.2020).

Zambak.ba "Srebrenitsa'da Sırp Belediye Başkanı Görevi Devraldı" http://www.zambak.ba/(Erişim Tarihi: 28.6.2020).